

Woord vooraf

Dit boek komt voort uit een fascinatie. Sinds ik een jaar of tien ben, volg ik de Nederlandse politiek op de voet. Mijn lagere-schooltijd viel samen met de grimmige jaren tachtig van Lubbers en Ruding. Als middelbare scholier en student maakte ik de wel-varende jaren negentig van Paars mee. Toen ik afstudeerde, werd Pim Fortuyn vermoord. En als journalist van *NRC Handelsblad* en *Vrij Nederland* – waarvan de laatste zes jaar als verslaggever op het Binnenhof – was ik getuige van de opkomst van Balkenende, Wilders en Rutte.

In deze dertig jaar was er één constante: bijna altijd hing er een sfeer van malaise rondom de PvdA. Mijn eerste politieke herinnering is het beteuterde gezicht van Joop den Uyl op de televisie in 1986, nadat hij de verkiezingen had verloren van Lubbers. Daarna volgden het wao-drama onder Kok, de electorale dreun in het ‘Fortuynjaar’ 2002, de deconfiture van Wouter Bos in 2006, de mislukte lancering van Job Cohen en de enorme nederlaag bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2014. Er was haast voortdurend sprake van teleurstelling, ontevredenheid en doemdenken – niet in de laatste plaats bij PvdA’ers zelf. Geturfd heb ik het niet, maar het zou me niets verbazen als ‘crisis’ een van de meest voorkomende woorden is in krantenartikelen over de PvdA.

Is dat terecht? Je zou met evenveel gemak kunnen zeggen dat de PvdA in de afgelopen drie decennia buitengewoon succesvol is geweest: vrijwel onafgebroken in de regering (waarvan acht jaar met een populaire premier, Wim Kok), op een halfjaar na altijd

de eerste of tweede partij van het land, drie onwaarschijnlijke electorale comebacks (Kok in 1994, Bos in 2003, Samsom in 2012), en zoveel politieke invloed dat politieke tegenstanders graag de indruk wekken dat de PvdA het alleen voor het zeggen heeft. Om nog maar te zwijgen van al die partijprominenten op belangrijke maatschappelijke posities – ‘baantjesjagers’ in het huidige populistische idioom.

Waarom gaapt er zo’n kloof tussen de werkelijkheid en de manier waarop PvdA’ers haar beleven? Waar komt die ontevredenheid, die voortdurende drang tot zelfkastijding vandaan? En waarom gaan PvdA’ers vaak zo onaardig met elkaar en hun omgeving om? Dit zijn vragen waarop ik in dit boek een antwoord probeer te vinden. Als vorm heb ik gekozen voor een geschiedenis van de afgelopen drie decennia. We beginnen in het midden van de jaren tachtig, wanneer Wim Kok het leiderschap overneemt van Joop den Uyl en de zoektocht naar de ‘moderne’ PvdA begint. We eindigen in het nu, bij de PvdA van Diederik Samsom en Lodewijk Asscher.

De vechtpartij is geen historie van de partij als geheel. Mijn focus ligt op de partijtop in Den Haag en Amsterdam: de politieke leiders, de partijvoorzitters, de leidende figuren in het kabinet en de fractie. Het boek legt evenmin de nadruk op beleidsmatige en ideologische kwesties. Daar zijn al boekenkasten over volgeschreven. Centraal staat de *partijcultuur* van de sociaaldemocratie in Nederland. Wat voor mensen zijn PvdA’ers? Hoe gaan ze om met elkaar en met politici van andere partijen? Hoe reageren ze op succes en op tegenspoed?

Natuurlijk valt de partijcultuur van de PvdA niet los te zien van discussies over koers, ideologie en strategie – vaak zijn ze met elkaar verweven. Maar in boeken en artikelen over de PvdA gaat het te veel over de ideeën en te weinig over de groepsdynamiek. Het zijn de *mensen* die een partij maken, zeker bij de PvdA. In hun drijfveren, krachten en tekortkomingen schuilt net zozeer de

verklaring voor de vele pieken en dalen van de sociaaldemocratie
als in het permanente geworstel met de koers en de ideologie.

Amsterdam, april 2014

Hoofdstuk 1

De komst van Kok

(1986-1989)

Joop den Uyl houdt een hamer omhoog. De hamer van de voorzitter. Naast hem zit Wim Kok. Geruit jasje, golvend haar. De oude leider spreekt een paar vriendelijke woorden. ‘Wim, succes met het fractievoorzitterschap. Ik ben ervan overtuigd dat je het fantastisch zult doen. Hierbij de hamer.’ Dan staat Kok op. Ze schudden elkaar de hand. Met een snelle, slordige beweging geeft Den Uyl de hamer aan Kok. De twee mannen kijken elkaar aan. Heel kort, misschien een seconde. Vrijwel meteen wendt Den Uyl zich af en begint te rommelen in de paperassen voor zich op tafel.

Kok kijkt naar de hamer in zijn hand. Wat te doen? Nu hij is opgestaan, zie je dat hij een kop groter is dan Den Uyl. Kok besluit de hamer omhoog te houden, op bijna verontschuldigende wijze. Ondertussen friemelt hij aan de knopen van zijn jasje. Een verlegen knikje naar de verzamelde fotografen en journalisten.

Het is maandagmiddag 21 juli 1986. Plaats van handeling is de vergaderkamer van de PvdA in de Tweede Kamer. Eindelijk is het zover: Joop den Uyl geeft het leiderschap van de PvdA over aan Wim Kok. Het is een gebeurtenis van jewelste, een moment waar de Nederlandse politiek jarenlang naar heeft uitgekeken. Vanaf het moment dat hij zich warm is gaan lopen voor het leiderschap van de PvdA, wist Kok dat de overdracht op enig moment zou komen. Nu het eindelijk zover is, is hij geroerd. Misschien dat hij zich daarom geen houding weet te geven.

Kok vermant zich. Hij legt de hamer neer, pakt de microfoon en spreekt een paar lovende woorden over Den Uyl. Over diens

denkkracht. Over diens analytisch vermogen. En over diens wijsheid. De nieuwe leider besluit met een kwinkslag die hij van tevoren zorgvuldig heeft uitgedacht: ‘Den Uyl is wel opvolgbaar, maar onnavolgbaar. Dat laatste zal ik niet proberen.’

Met het vertrek van Joop den Uyl komt een einde aan een politiek tijdperk. En ook – maar dat weet op dat moment nog niemand – aan een leven: nog geen anderhalf jaar later, op kerstavond 1987, zal Den Uyl op 68-jarige leeftijd overlijden aan een hersentumor. Zijn uitvaart, op 30 december in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, wordt een nationale gebeurtenis.

Bijna twintig jaar heeft Joop den Uyl leiding gegeven aan de PvdA. Hij is aangetreden in 1967, op het moment dat de roerige jaren zestig Nederland in hun greep begonnen te krijgen. Hij vocht (en sloot vrede) met de vernieuwingsbeweging Nieuw Links, die de PvdA wilde radicaliseren. Hij was minister-president van het meest linkse kabinet ooit. Ondanks tien zetels winst bij de Kamerverkiezingen van 1977 verloor hij vervolgens de macht tijdens de formatie, en voerde daarna bijna tien jaar oppositie tegen de centrum-rechtse kabinetten van Van Agt en Lubbers. Al die rollen had Den Uyl met maximale inzet en toewijding vervuld. Nu was het mooi geweest.

De laatste jaren van Den Uyls politieke bestaan waren niet zijn gelukkigste geweest. Hij was tegen beter weten in blijven hopen op een tweede kabinet-Den Uyl. Wel was hij in 1981 toegetreden tot het tweede kabinet-Van Agt, als vicepremier en minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Een grote fout, zo bleek al snel. De samenwerking met zijn aartsrivaal Dries van Agt verliep rampzalig, het kabinet sneuvelde binnen een jaar. Bijna was Den Uyls politieke bestaan ten einde: tijdens een nachtelijke vergadering op het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (voro), een week na de val van het kabinet, maakten de belangrijkste mannen in de partij hem duidelijk dat zijn tijd gekomen was.

Dat Den Uyl toch nog vier jaar zou aanblijven, had verschillende redenen. Zijn consciëntieuze karakter, of stijfhoofdigheid, was er één. Verknochtheid aan het politieke ambacht was een andere, net als de angst voor de leegte na de politiek. Dan was er de – vergeefse – hoop dat hij toch nog een keer premier zou worden. En het feit dat niemand in de PvdA hem na de pijnlijke sessie op het departement van VORO echt onder druk durfde te zetten om af te treden. ‘Joop’ was een politiek monument, met zijn verkreukelde pakken, lange betogen en verstrooide voorkomen. Hij had zoveel betekend voor de PvdA. Zo iemand stuurde je niet weg.

De belangrijkste reden voor Den Uyls aanblijven was de kwestie van zijn opvolging. Al sinds eind jaren zeventig liepen talloze kroonprinsen in de PvdA zich warm. Jos van Kemenade, oud-minister van Onderwijs in het kabinet-Den Uyl. André van der Louw, voormalig partijvoorzitter en burgemeester van Rotterdam. Marcel van Dam, ex-staatssecretaris voor Volkshuisvesting. Wim Meijer, fractievoorzitter onder het kortstondige kabinet-Van Agt II. Allemaal geloofden ze in hun kansen om de nieuwe leider te worden.

Van Kemenade, Van der Louw, Van Dam en Meijer – stuk voor stuk slimme, ervaren politici. Vond ook Den Uyl. Maar zijn echte opvolger zat er niet tussen. Hoewel hij wisselende en vaak verwarrende signalen afgaf aan zijn kroonprinsen, had Den Uyl in werkelijkheid zijn zinnen op één man gezet: Wim Kok, voorzitter van de vakbondsfederatie FNV. Ze kenden elkaar sinds begin jaren zeventig. Intimi waren ze niet, hun verstandhouding was zakelijk. Ze waren zelfs een paar keer flink gebotst – het hevigst over de versobering van de Ziektewet toen Den Uyl minister van Sociale Zaken in het kabinet-Van Agt II was. Toch was er sprake van waardering tussen beide mannen, een soort verbondenheid. Op zondagavond, wanneer zijn kinderen in bed lagen, stapte Kok wel eens op de fiets of in de auto en reed naar het huis van Den Uyl in het Amsterdamse Buitenveldert. Ze namen de week door,

praatten over politiek, vakbeweging en de laatste maatschappelijke ontwikkelingen. Het waren aangename sessies.

Wim Kok was het klassieke voorbeeld van de sociaaldemocratische selfmade man. Een figuur zoals ze graag zagen in de PvdA: integer, vasthoudend, wars van praatjes en pretenties. Een geboren communicator was hij niet, eerder wat stug. Zijn ochtendhumeuren konden legendarisch zijn. Kwinkslagen kwamen er zelden uit zijn mond, maar wat hij zei, was altijd weloverwogen.

Kok groeide op in Bergambacht, Zuid-Holland, als zoon van een timmerman. Na de hbs ging hij naar Nijenrode, waar hij een opleiding internationale handel volgde. Toch koos hij begin jaren zestig niet voor het bedrijfsleven. Hij trad in dienst bij de vakbeweging, waar hij bliksemsnel carrière maakte. Via de Bouwbond belandde hij eind jaren zestig bij de overkoepelende vakbondsfederatie, het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV). In 1973, het jaar dat het kabinet-Den Uyl van start ging, werd hij gekozen tot voorzitter. Hij was 35 jaar oud.

Als voorzitter raakte Kok bedreven in de hogere kunst van het evenwicht houden. Hij bracht de uiterst ingewikkelde fusie tussen het NVV en het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) tot een goed einde. Als voorzitter van de fusievereniging FNV botste hij hard met verschillende bewindslieden. Maar als het erop aankwam, was Kok geen man van het conflictmodel. In november 1982 sloot hij een historische overeenkomst met de werkgevers: het Akkoord van Wassenaar. Dit akkoord regelde arbeidstijdverkortung in ruil voor loonmatiging en zou de basis zijn voor de langdurige economische bloei van Nederland in de jaren tachtig en negentig.

Kok was een nuchtere man die in zijn persoonlijk leven met weinig genoegen nam. Soms op het absurde af: zo weigerde hij in al zijn jaren als FNV-voorzitter een auto met chauffeur. Dat

vond hij maar overdreven. Hij bestuurde zijn Opel Kadett van de vakbond zelf. Het gevolg was dat hij vaak moe en afgepeigerd aanschoof bij onderhandelingen, na de zoveelste lange rit door slecht weer.

Onderhandelen kon Kok niettemin als geen ander. Hij hanteerde een bijzondere methode, die hij later zelf zou typeren als ‘achteraan beginnen’. Hij bedacht waar hij uit wilde komen en redeneerde vervolgens in kleine stapjes terug. Soms was dat tergend voor zijn tegenstanders, maar hij boekte er veel succes mee. En als hij won, wreef Kok zijn tegenstanders de nederlaag nooit in. In een klein land als Nederland, zo redeneerde hij, kom je elkaar altijd weer tegen – en dan kunnen de kansen ineens gekeerd zijn. ‘Het is beter bescheiden en beheerst te winnen,’ zei hij eens, ‘anders krijg je het hard en soms onverwacht terug.’

Eigenlijk wilde Kok helemaal geen leider van de PvdA worden. Goed, hij was al sinds 1961 lid van de partij en had altijd netjes op de sociaaldemocraten gestemd, maar hij had zich nooit gemanifesteerd als actieve PvdA’er. Hij had het naar zijn zin bij de FNV. Het bestaan als vakbondsleider was lekker overzichtelijk: je had twee partijen – werkgevers en werknemers – en die hadden elkaar nodig. Was er onenigheid, dan voerde je actie. Maakte je een afspraak, dan hield je woord. Heel concreet en gestructureerd. De Haagse politiek kwam op Kok over als een rommelig, onvoorspelbaar circus: eindeloos gepalaver, ingewikkelde schijnbewegingen, ontelbare belangen en deelbelangen die zorgden voor ruis op de lijn. En dan nog dat kroonprinsengedoe binnen de PvdA! Niets voor hem.

Kok was zo weinig geïnteresseerd in een overstap naar de politiek dat de avances van Den Uyl hem zelfs lange tijd ontgingen. Op een avond kwam de partijleider bij hem langs, thuis in Amsterdam-Slotervaart. Een paar andere PvdA’ers waren er ook. Ze voerden een lang, indringend gesprek. Toen Kok rond halftwee ’s nachts bij zijn vrouw Rita in bed kroop, zei hij: ‘We hebben de

hele avond interessant gepraat, maar ik zou toch wel eens willen weten wat ze precies willen.' Rita, die een deel van het gesprek had bijgewoond, antwoordde: 'Ik weet het heel goed, ze willen jou!'

Waarom liet Kok zich toch overhalen om naar Den Haag te komen? Om te beginnen hielp het lot een handje – zij het in een onaangename verschijning. In 1984 werd hij ernstig ziek. Hersenvliesontsteking. Een halfjaar stond hij langs de kant. Toen hij weer hersteld was, besloot hij te stoppen als FNV-voorzitter: na bijna vijfentwintig jaar bij de bond was het mooi geweest. Daarmee was een belangrijk excuus – verplichtingen elders – gesneuveld.

Wat ook hielp, was het vertrek van de kroonprinsen. Een voor een verlieten ze in de eerste helft van de jaren tachtig de Haagse politiek, teleurgesteld over Den Uyls onduidelijke gedoe over de opvolging. Jos van Kemenade ging naar de Universiteit van Amsterdam. André van der Louw aanvaardde de leiding over het inmiddels vergeten Openbaar Lichaam Rijnmond. Marcel van Dam werd VARA-voorzitter. Wim Meijer bleef nog iets langer, maar hij had zijn leiderschapsambities al opgegeven. De weg was vrij voor Wim Kok.

Zelfs toen was Koks komst nog geen gelopen race. Bijna liet hij zich nog overhalen om burgemeester van Groningen te worden – een relatief rustige baan na de tropenjaren in de vakbeweging. Uiteindelijk gaf Joop den Uyl zelf de doorslag. De PvdA-leider deed een beroep op Koks geweten. Hij keek hem aan, zuchtte diep en zei: 'Wim, jij bent de man die het moet gaan overnemen. Zo'n gelegenheid kun je toch niet aan je voorbij laten gaan? Daar zul je altijd spijt van krijgen.' Kok zwichtte. Een man als Den Uyl, met zo'n geweldige staat van dienst, kon hij niet laten zitten.

Op 21 mei 1986 waren er Tweede Kamerverkiezingen. Wim Kok aanvaardde de tweede plek op de kandidatenlijst. Samen met Den Uyl stond hij op verkiezingsposters ('Kies de PvdA in de regering'). Hij voerde actief campagne. Achter de schermen maakten

de twee mannen een afspraak: mocht Den Uyl de verkiezingen winnen en opnieuw premier worden, dan bleef Kok de tweede man. Als hij verloor, zou Kok hem vrijwel meteen opvolgen als fractievoorzitter.

En zo geschiedde. Bij zijn zevende verkiezingen als PvdA-lijsttrekker haalde Den Uyl het onwaarschijnlijke aantal van 52 Kamerzetels. Ook Wim Kok bleek bij de PvdA-kiezers een waar stemmenkanon: met 570 000 voorkeurstemmen was hij in zijn eentje goed voor maar liefst tien zetels. Het bleek allemaal niet voldoende: CDA-premier Ruud Lubbers bleef het duo met 54 zetels nipt voor. De regeringscoalitie van CDA en VVD behield zijn meerderheid en kon verder regeren. Een week nadat het regeerakkoord was gesloten, gaf Den Uyl de hamer aan Kok.

Het was wennen, de eerste jaren in Den Haag. Voor Wim Kok, maar ook voor de PvdA. De nieuwe leider had een volstrekt andere persoonlijkheid dan zijn voorganger. Den Uyl was ondanks zijn tekortkomingen – lang van stof, weinig attent, soms drammerig – een inspirerend voorman geweest. Hij was een politicus die het debat stimuleerde en zijn gesprekspartners probeerde uit te dagen. Hij las zich te pletter, was altijd op zoek naar ideeën. Als hij in goede vorm stak, kon Den Uyl een zaal in vervoering brengen.

Kok was zakelijker ingesteld. Een intellectueel was hij nooit geweest, ideologische vergezichten boeiden hem maar matig. Hij paste veel meer in de no-nonsensecultuur van de jaren tachtig. Als zijn adviseurs aandrongen op een speech vol grote politieke gedachten, zei hij: 'Je denkt toch niet dat ik Plato ga citeren? De mensen voelen meteen dat dat niet klopt.' Bij het voorbereiden van Kamerdebatten ging Kok doelgericht te werk. In plaats van lange sessies over abstracte onderwerpen vroeg hij om een tekst en maakte zich die vervolgens eigen. Als een PvdA-Kamerlid in een overleg naar zijn mening te breedspakig was, zei hij simpelweg: 'Nu heb ik het wel gehoord.'